

Η περιβαλλοντική ευαισθητοποίηση της ελληνικής επιχείρησης σε συνάρτηση με τον κλάδο και τη νομική της μορφή

Θεοχαροπούλου Κωνσταντίνα, Λεώβαρη Γεωργία, Μαλκογιάννη Ιωάννα
Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών Στη Διοίκηση Των Επιχειρήσεων (MBA)
Πανεπιστήμιο Αιγαίου
mba09016@ba.aegean.gr, mba09040@ba.aegean.gr, mba09007@ba.aegean.gr

Περίληψη

Τα τέσσερα στοιχεία της φύσης αποτελούν τους κύριους τροφοδότες της βιομηχανικής δραστηριότητας και για το λόγο αυτό είναι πολύτιμα για τις επιχειρήσεις. Εντούτοις, η ίδια αυτή δραστηριότητα μπορεί να αποβαίνει επιζήμια ή ακόμα και καταστροφική για το περιβάλλον. Ως εκ τούτου, στα πλαίσια της εταιρικής κοινωνικής ευθύνης η περιβαλλοντική μέριμνα θα πρέπει να αποτελεί βασική υποχρέωση των επιχειρήσεων. Το παρόν άρθρο πραγματεύεται την παρουσίαση της στάσης που τηρείται από τις σύγχρονες ελληνικές επιχειρήσεις απέναντι στο περιβάλλον. Συγκεκριμένα, η έρευνα που έλαβε χώρα εξετάζει την κατανόηση του προβλήματος που προκαλεί στο περιβάλλον η επιχειρηματική δραστηριότητα και την ευαισθητοποίηση των επιχειρήσεων για τη λήψη προληπτικών και κατασταλτικών μέτρων.

Λέξεις Κλειδιά: Κοινωνική ευθύνη, περιβαλλοντική συνείδηση, αειφόρος ανάπτυξη, περιβαλλοντική πολιτική

Εισαγωγή

Με την πάροδο των ετών και την εξέλιξη των κοινωνιών οι επιχειρήσεις αναθεωρούν τις προτεραιότητές τους. Σαφώς, η οικονομική τους ευρωστία αποτελεί τον πρωταρχικό τους στόχο, όμως πλέον συνδυάζεται με τη συνεισφορά τους στην κοινωνία. Οι επιχειρήσεις έχουν αναπτύξει συστήματα και καταβάλλουν προσπάθειες, ώστε το δικό τους κέρδος να μην αποτελεί ζημία για το περιβάλλον. Ούτως ή άλλως, τα μέτρα για τη βελτίωση του περιβάλλοντος αναγνωρίζονται και εκτιμώνται από τους επενδυτές και οδηγούν ακόμα και στη μείωση του επιχειρηματικού κινδύνου (Feldman, Soyka, Ameer, Paul 1997). Απαραίτητη προϋπόθεση, όμως, για την επιτυχία των προσπαθειών αυτών είναι η ανάπτυξη της κοινωνικής ευθύνης εκ μέρους των επιχειρήσεων.

Εταιρική Κοινωνική Ευθύνη είναι η έννοια σύμφωνα με την οποία οι εταιρείες ενσωματώνουν σε εθελοντική βάση κοινωνικές και περιβαλλοντικές ανησυχίες στις επιχειρηματικές τους δραστηριότητες και στις επαφές τους με άλλα ενδιαφερόμενα μέρη (Πράσινη Βίβλος για την εταιρική κοινωνική ευθύνη, Ιούλιος 2001). Η βάση της εταιρικής κοινωνικής ευθύνης είναι το τρίπτυχο Άνθρωπος - Περιβάλλον - Κέρδος. Ακολουθώντας αυτή την κατεύθυνση, οι προσπάθειες των επιχειρήσεων για κερδοφορία συμβαδίζουν με την κοινωνική και περιβαλλοντική ευαισθησία και υπευθυνότητα.

Ένα από τα κυριότερα συστατικά της εταιρικής κοινωνικής ευθύνης είναι η προστασία του περιβάλλοντος, η οποία έχει καταστεί αναγκαιότητα τα τελευταία χρόνια εξαιτίας της ανεπανόρθωτης ζημίας που έχει υποστεί το περιβάλλον από την εκτεταμένη βιομηχανική δραστηριότητα. Οι επιχειρήσεις βρίσκονται σε συνεχή και άμεση αλληλεπίδραση με το φυσικό περιβάλλον και για το λόγο αυτό πρέπει να αναλάβουν την υποχρέωση της λήψης μέτρων για την προστασία του.

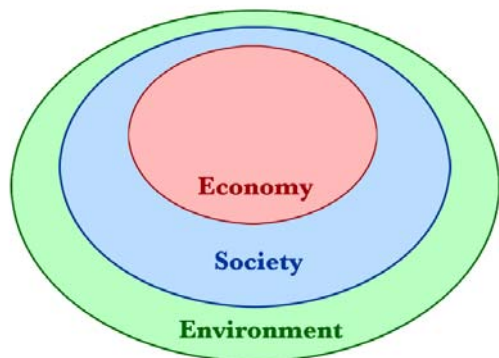
Στο παρόν άρθρο γίνεται μια προσπάθεια περιγραφής της παρούσας κατάστασης σε ότι αφορά την περιβαλλοντική ευαισθητοποίηση των ελληνικών επιχειρήσεων, με βάση τις διεθνείς αποφάσεις που πάρθηκαν γενικά, για την τόνωση της περιβαλλοντική ευαισθητοποίηση των επιχειρήσεων. Αρχικά, στην εργασία αυτή παρουσιάζονται σε θεωρητικό πλαίσιο οι συνιστώσες της αειφόρου ανάπτυξης και η εφαρμογή της στον ελληνικό επιχειρηματικό κόσμο. Εν συνεχεία, αναλύεται το εμπειρικό κομμάτι της παρούσας προσέγγισης, με βάση στοιχεία που συγκεντρώθηκαν από σχετική δειγματοληπτική έρευνα σε 103 εγχώριες επιχειρήσεις.

Συγκεκριμένα, σκοπός της έρευνας αυτής είναι ο προσδιορισμός των μέσων που αναπτύσσει η ελληνική επιχείρηση για την πρόληψη ενάντια στη ρύπανση του περιβάλλοντος που προκαλεί η λειτουργία της, η διευκρίνιση αφενός των βοηθητικών και αφετέρου των ανασταλτικών προς την κατεύθυνση αυτή παραγόντων και τέλος η λήψη των απαραίτητων κατασταλτικών μέτρων όποτε αυτό απαιτείται.

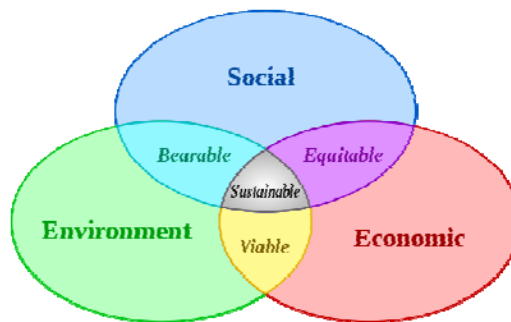
Θεωρητικό Πλαίσιο

Δέουσα στρατηγική για μια αειφόρο ανάπτυξη

Η ίδρυση (1983) της Παγκόσμιας Επιτροπής για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη (World Commission On Environment And Development), από τα Ηνωμένα Έθνη, γνωστή ως Brundtland Commission, συνετέλεσε στη δημιουργία της έννοιας της αειφόρου ανάπτυξης (1987). Αειφόρος Ανάπτυξη είναι «η ανάπτυξη που καλύπτει τις ανάγκες του παρόντος χωρίς να θέτει σε κίνδυνο τη δυνατότητα των μελλοντικών γενεών να καλύψουν τις δικές τους ανάγκες». Οι τρεις συνιστώσες της αειφόρου ανάπτυξης είναι: Οικονομία, Κοινωνία, Περιβάλλον. Έχει ιδιαίτερη σημασία ο τρόπος με τον οποίο οι παράγοντες αυτοί αλληλεπιδρούν και αλληλοεπηρεάζονται ούτως ώστε να αυξάνονται τα επίπεδα της βιωσιμότητας και να επιτυγχάνεται η ισορροπία, καθώς η ανισότητα αποτελεί το κύριο περιβαλλοντικό και αναπτυξιακό πρόβλημα στον πλανήτη.

(Ott K., 2003)

(Adams W.M., 2006)

Καθώς το περιβάλλον αποτελεί μία ευρύτερη έννοια, η οποία περιλαμβάνει το σύνολο της οικονομίας και την κοινωνία, γίνεται αντιληπτό ότι πρέπει να δοθεί ιδιαίτερη έμφαση στα ζητήματα που σχετίζονται με την προστασία και τη διατήρησή του. Διότι είναι ανέφικτο και ουτοπικό να επιδιώκεται κοινωνική και οικονομική ευημερία μέσα σε ένα περιβάλλον το οποίο είναι ακατάλληλο να υποστηρίξει οποιαδήποτε μορφή ζωής.

Η ανάγκη για την ύπαρξη μιας επιχειρηματικής ιδεολογίας, η οποία στηρίζεται στην αειφόρο ανάπτυξη, προέκυψε κυρίως λόγω της ανεξέλεγκτης χρήσης των φυσικών πόρων και της έλλειψης σεβασμού προς το περιβάλλον εκ μέρους των βιομηχανικών επιχειρήσεων στην προσπάθειά τους για συνεχή οικονομικότητα και κερδοφορία. Είναι λοιπόν, ανάγκη να γίνει αντιληπτό από όλους ότι ουσιαστικά, υπάρχει μία ανταλλακτική σχέση μεταξύ της συνεχούς οικονομικής ανάπτυξης και της αειφορίας του περιβάλλοντος (Welford, 1995).

Δεν απαιτείται η γένεση ιδεών από μηδενικό υπόβαθρο. Προκειμένου να καταστεί επιτυχής η στρατηγική της αειφόρου ανάπτυξης, απαιτείται η εποικοδομητική συνεργασία των παραγόντων της κυβέρνησης, της κοινωνίας και του ιδιωτικού τομέα. Στον κάθε παράγοντα αντιστοιχούν συγκεκριμένες αρμοδιότητες οι οποίες αλληλοσυμπληρώνονται στη βάση ενός ενιαίου οράματος. Αναλυτικά, η κύρια αρμοδιότητα των κυβερνήσεων είναι η δημιουργία ενός κατάλληλου νομοθετικού πλαισίου και ενός αποτελεσματικού πλαισίου ελέγχου. Η κοινωνία, με τη σειρά της, οφείλει να σέβεται και να υπακούει στους νόμους, αναπτύσσοντας περιβαλλοντική συνείδηση. Τέλος, από την πλευρά των επιχειρήσεων αναμένεται η λήψη πρωτοβουλιών στα πλαίσια της εταιρικής κοινωνικής τους ευθύνης που υποστηρίζει τη βιωσιμότητά τους μέσα από την εφαρμογή «πράσινης» πολιτικής.

Πράσινη Επιχειρηματική Πολιτική

«Πράσινη Επιχειρηματικότητα είναι εκείνη η μορφή οικονομικής δραστηριότητας η οποία θέτει την προστασία του περιβάλλοντος και της φύσης γενικότερα στο επίκεντρο της στρατηγικής της. Η πράσινη επιχειρηματικότητα συνίσταται στη θετική στάση της επιχείρησης απέναντι στην περιβαλλοντική προστασία, τόσο με τα προϊόντα ή τις υπηρεσίες που παράγει, όσο και με τις διαδικασίες παραγωγής. Η πράσινη επιχείρηση κρατάει θετική στάση απέναντι στην προστασία του

περιβάλλοντος στο σύνολο των δραστηριοτήτων της» (Εγχειρίδιο Πράσινης Επιχειρηματικότητας Για Μικρές και Μεσαίες Επιχειρήσεις).

Η αυξανόμενη ευαισθητοποίηση της κοινωνίας σε ζητήματα που αφορούν το περιβάλλον και την προστασία του έχει καταστήσει για τις επιχειρήσεις επιτακτική την ανάγκη απόδοσης μίας πράσινης κατεύθυνσης στις δραστηριότητές τους. Στα πλαίσια αυτής της κατεύθυνσης η πλειονότητα των βιομηχανιών έχει διαπιστώσει ότι αρκετά από τα κυριότερα περιβαλλοντικά προβλήματα δεν θα εξαφανιστούν απλά με το να αρνούμαστε την ύπαρξή τους. Όλο και περισσότερες βιομηχανίες, τουλάχιστον στην Ευρώπη, αποδέχονται την ευθύνη που έχουν απέναντι στην προστασία του περιβάλλοντος (BEUC, 2001).

Είναι σημαντικό, οι επιχειρήσεις να δείχνουν τη μεριμνά τους απέναντι στο περιβάλλον, λαμβάνοντας όχι μόνο, κατασταλτικά μέτρα, αφού προκληθεί η μόλυνση, αλλά πρέπει να δοθεί έμφαση στα προληπτικά μέτρα που εφαρμόζουν. Υπάρχουν εταιρείες που αναλαμβάνουν το συνεχή υπολογισμό της επίδρασης που προκαλούν στο περιβάλλον, καθ' όλη τη διάρκεια του κύκλου ζωής των προϊόντων τους, από την εξαγωγή των πρώτων υλών, έως την πώληση των προϊόντων ή την απαξίωσή τους (Welford, 1995).

Η πράσινη επιχειρηματική πολιτική υπό τον έλεγχο της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Η Ευρωπαϊκή νομοθεσία θεσπίζει κανόνες οι οποίοι βασίζονται σε διεθνείς διακηρύξεις και στοχεύουν στην πρόληψη της μόλυνσης και της αποκατάστασης των ζημιών που οι επιχειρήσεις προκαλούν στο περιβάλλον. Επίσης, περιλαμβάνουν μέτρα που αποσκοπούν στην προώθηση της ανάπτυξης βιομηχανικών δραστηριοτήτων φιλικών προς το περιβάλλον. Σκοπός της Ε.Ε. είναι να διαχωρίσει την έννοια της οικονομικής ανάπτυξης των επιχειρήσεων από αυτήν της περιβαλλοντικής καταστροφής που προκαλεί η δράση τους, εξασφαλίζοντας ένα υψηλό επίπεδο προστασίας του περιβάλλοντος, χωρίς ταυτόχρονα να διακυβεύεται ο ανταγωνισμός.

Οι βασικοί άξονες της περιβαλλοντικής πολιτικής της Ευρωπαϊκής Ένωσης στηρίζεται σε τρεις θεμελιώδεις αρχές, οι οποίες υιοθετήθηκαν στα πλαίσια της διακήρυξης του Ρίο ντε Τζανέιρο, το 1992:

- Αρχή της πρόληψης (Σιούτη, 2003): «Κάθε δημόσια πολιτική, γενική ή ειδική, και κάθε διοικητική ή τεχνική παρέμβαση του κράτους στο φυσικό αλλά και στο ανθρωπογενές περιβάλλον πρέπει να έχει ενσωματώσει τα προσήκοντα κριτήρια προστασίας στο φυσικό περιβάλλον, ώστε να διασφαλίζεται η αρχή της πρόληψης της βλάβης του περιβάλλοντος, αλλά και η προστασία που παρέχεται βάσει αυτών των κριτηρίων να είναι πλήρης και αποτελεσματική».
- Αρχή της προφύλαξης (Σιούτη, 2003): «η αρχή της προφύλαξης επεκτείνει και διευρύνει την αρχή της πρόληψης και, συμφώνως προς αυτήν, τα προστατευτικά μέτρα του περιβάλλοντος πρέπει να λαμβάνονται και όταν δεν υπάρχει πλήρης επιστημονική βεβαιότητα και απόδειξη για τις δυσμενείς περιβαλλοντικές συνέπειες μίας

δραστηριότητας. Αρκεί να υπάρχουν σοβαρές ενδείξεις για πιθανές περιβαλλοντικές βλάβες».

- Αρχή «ο ρυπαίνων πληρώνει» (Οδηγία 2004/35/ΕΚ): «...ο φορέας εκμετάλλευσης η δραστηριότητα του οποίου προκάλεσε την περιβαλλοντική ζημία ή τον άμεσο κίνδυνο ανάλογης ζημίας, είναι οικονομικά υπεύθυνος, έτσι ώστε να παρακινούνται οι φορείς εκμετάλλευσης να λαμβάνουν μέτρα και να αναπτύσσουν πρακτικές που να αποσκοπούν στην ελαχιστοποίηση των κινδύνων περιβαλλοντικής ζημίας, προκειμένου να μειώνεται η έκθεσή τους σε οικονομικές ευθύνες». (ΠΗΓΗ: WWF Ελλάς, Νομικός Οδηγός)

Συγκεκριμένα, όσον αφορά τις αρχές «πρόληψης» και «ο ρυπαίνων πληρώνει», με το άρθρο 174 της «Συνθήκης Τδρυσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης» (1992), τίθενται οι βάσεις πάνω στις οποίες στηρίζεται η δράση της ευρωπαϊκής Ένωσης σε θέματα που αφορούν την πρόληψη της μόλυνσης και την αποκατάσταση των ζημιών του περιβάλλοντος. Σύμφωνα με το Άρθρο 6 της ίδιας συνθήκης οι απαιτήσεις για την προστασία του περιβάλλοντος θα πρέπει να ενσωματώνονται στις Κοινοτικές Πολιτικές με ιδιαίτερη έμφαση στην προώθηση της αειφόρου ανάπτυξης. Περαιτέρω, υιοθετώντας τη στρατηγική της αειφόρου ανάπτυξης στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Γκέτεμποργκ το 2001, η Ευρωπαϊκή Ένωση ενέταξε στις άμεσες προτεραιότητές της τη διαρκή επιδίωξη περιβαλλοντικών στόχων και την ενσωμάτωση του περιβάλλοντος στους οικονομικούς και κοινωνικούς στόχους.

Επιπρόσθετα, η ευρωπαϊκή νομοθεσία μεριμνά για το περιβάλλον θέτοντας όρια στο ποσοστό των επιβλαβών ουσιών που εκλύονται από τη βιομηχανία στον αέρα και στο νερό. Προκειμένου, λοιπόν, να αποφευχθούν ή να περιοριστούν οι ρυπαντές που απελευθερώνονται στον αέρα, το νερό και το έδαφος, καθώς επίσης και τα απόβλητα, η Οδηγία για την Ολοκληρωμένη Πρόληψη και τον Έλεγχο της Ρύπανσης (Οδηγία IPPC) καθιερώνει μια αυστηρή διαδικασία για την έκδοση άδειας σε δραστηριότητες με αυξημένη πιθανότητα μόλυνσης και θέτει ελάχιστα επιτρεπόμενα επίπεδα ρυπαντών.

Ακολουθώντας την ίδια κατεύθυνση, η Οδηγία Εκτίμησης Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων (Οδηγία ΕΙΑ), απαιτεί τη διεξαγωγή προβλέψεων της περιβαλλοντικής επιβάρυνσης σε συγκεκριμένα έργα δημόσιου και ιδιωτικού τομέα πριν την έγκρισή τους. Αυτή η οδηγία αφορά σε μεγαλύτερο βαθμό επιχειρήσεις με επικίνδυνες βιομηχανικές εγκαταστάσεις, όπως διυλιστήρια ή χημικά εργοστάσια.

Η Οδηγία 2004/35/ΕΚ, η οποία κινείται στα πλαίσια της Εταιρικής Περιβαλλοντικής Ευθύνης, έχει ως σκοπό την πρόληψη και την επανόρθωση των ζημιών που έχει υποστεί το περιβάλλον. Αυτό το καθεστώς ευθύνης εφαρμόζεται σε κάποιες συγκεκριμένες κατηγορίες επαγγελματικών δραστηριοτήτων, ο αρμόδιος των οποίων κρίνεται υπεύθυνος για οποιοδήποτε σφάλμα ή αμέλεια.

Στα πλαίσια της ίδιας οδηγίας, οι εταιρείες, οι δραστηριότητες των οποίων σχετίζονται με επικίνδυνες ουσίες, υπόκεινται σε συγκεκριμένες

υποχρεώσεις, ούτως ώστε να περιορίζονται τα ατυχήματα και οι συνέπειές τους.

Η ευρωπαϊκή νομοθεσία, επίσης, δεν μεριμνά μόνο για επιχειρηματικές δραστηριότητες που έχουν σαν αποτέλεσμα την επιβάρυνση του περιβάλλοντος με βλαβερά απόβλητα, αλλά ταυτόχρονα θέτει λεπτομερείς κανονισμούς για τη διαχείριση και των απλών απορριμμάτων.

Η παγκόσμια θεώρηση που βασίζεται στον κύκλο ζωής υποχρεώνει τις επιχειρήσεις να διαχειρίζονται τις πρώτες ύλες και τα προϊόντα τους με έναν πιο βιώσιμο τρόπο. Καθώς διαχείριση των υπολειμμάτων της βιομηχανικής δραστηριότητας αντιμετωπίζεται ολοένα και περισσότερο ως αναπόσπαστο τμήμα του κύκλου ζωής των πρώτων υλών και των προϊόντων, έχουν αναπτυχθεί στρατηγικές που σχετίζονται με την πρόληψη των αποβλήτων, την ανακύκλωση κάποιων ουσιών και τη βιωσιμότητα των φυσικών πόρων. Κυρίως εστιάζουν στους τρόπους προώθησης μιας περισσότερο φιλικής προς το περιβάλλον διαχείρισης υπολειμμάτων, του περιορισμού της ποσότητας αυτών και της ελάττωσης της χρήσης φυσικών πόρων.

Η περιβαλλοντική πραγματικότητα στην Ελλάδα

Δυστυχώς, η σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα μαρτυρεί την έλλειψη περιβαλλοντικής συνείδησης και πολιτικής, εκ μέρους των επιχειρήσεων. Παρότι γίνονται αρκετές προσπάθειες για τη βελτίωση της κατάστασης, δεν αποβαίνουν τόσο αποτελεσματικές. Δηλαδή, ενώ υιοθετούνται όλοι οι στόχοι που τίθενται από το διεθνές και ευρωπαϊκό πλαίσιο, το πρόβλημα ουσιαστικά υφίσταται σε επίπεδα εφαρμογής (Mperiatos, 2003). Ιδιαίτερη αίσθηση προκαλεί το γεγονός ότι η Ελλάδα είναι στις πρώτες θέσεις μεταξύ των χωρών με αρνητικές επιδόσεις σε τομείς και δραστηριότητες που αφορούν τη βελτίωση της ποιότητας του φυσικού περιβάλλοντος (ανακύκλωση, διαχείριση αποβλήτων κ.τ.λ.).

Ουσιαστικά, η απαρχή της ευαισθητοποίησης της Ελλάδας σε θέματα σχετικά με το περιβάλλον, συμπίπτει χρονικά με την είσοδο της χώρας στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Η πλήρης ένταξη της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Ένωση σηματοδότησε την έναρξη περισσότερο εντατικών προσπαθειών με σκοπό να εναρμονιστούν οι πολιτικές με αυτές των άλλων κρατών-μελών οι οποίες είχαν λάβει πιο εντατικά μέτρα σχετικά με περιβαλλοντικά ζητήματα (Kassolis, 2007). Η ενσωμάτωση αυτή έδωσε το έναυσμα για υιοθέτηση εκ μέρους των ελληνικών επιχειρήσεων μίας περισσότερο «πράσινης» νοοτροπίας, αφού έγινε απαραίτητη η συμμόρφωση τους με διατάξεις και κανονισμούς της ευρωπαϊκής νομοθεσίας σχετικά με το περιβάλλον και την προστασία του.

Στην εργασία αυτή πραγματοποιείται η μελέτη των μέτρων που λαμβάνονται από τις ελληνικές επιχειρήσεις στον τομέα που αφορά την περιβαλλοντική τους πολιτική και ιδιαίτερα γίνεται μία διερεύνηση σχετικά με το αν το είδος της νομικής τους μορφής και του κλάδου στον οποίο δραστηριοποιούνται επηρεάζουν κάποιες από τις αποφάσεις που σχετίζονται με την προστασία του περιβάλλοντος.

Παρουσίαση αποτελεσμάτων

Μεθοδολογία

Προκειμένου να αξιολογηθεί η περιβαλλοντική πολιτική των επιχειρήσεων, χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος των ερωτηματολογίων πολλαπλής επιλογής. Στόχος της μεθόδου αυτής αποτέλεσε η συγκέντρωση δεδομένων ώστε να διερευνηθεί η προβληματική που τέθηκε παραπάνω. Η δομή του ερωτηματολογίου είναι η ακόλουθη: οι ερωτήσεις ομαδοποιούνται σε δύο κατηγορίες. Η πρώτη κατηγορία περιλαμβάνει τα γενικά χαρακτηριστικά, όπως λειτουργικά στοιχεία των επιχειρήσεων και η δεύτερη κατηγορία περιλαμβάνει ερωτήσεις που εξετάζουν την τρέχουσα εταιρική περιβαλλοντική πολιτική των επιχειρήσεων.

Για την αξιοπιστία των δεδομένων που προέκυψαν θεωρήθηκε απαραίτητο να χρησιμοποιηθούν κάποιοι παραμετρικοί έλεγχοι.

Συγκεκριμένα, χρησιμοποιήθηκε ο έλεγχος chi-square προκειμένου να διαπιστωθεί εάν υπάρχει σχέση μεταξύ των μεταβλητών καθώς αν και κατά πόσο η μια επηρεάζει την άλλη. Για να επιτευχθεί αυτό, συγκρίνουμε τη συχνότητα των τιμών ενός δείγματος κατά κλάση με τη συχνότητα που αναμένουμε για κάθε κλάση με βάση τη θεωρητική κατανομή που υποθέτουμε ότι ακολουθεί ο πληθυσμός. Βέβαια δεν πρόκειται για απλή αριθμητική σύγκριση, αλλά για την απόκτηση μιας εκτίμησης σχετικά με αυτή, που μας βοηθάει να οδηγηθούμε σε στατιστικά συμπεράσματα.

Δείγμα

Η συμπλήρωση των ερωτηματολογίων ήταν γραπτή ενώ ο αριθμός των συμμετοχών ανήλθε στις 103 επιχειρήσεις. Οι επιχειρήσεις στο σύνολό τους αφορούσαν διάφορες νομικές μορφές (Α.Ε., Ε.Π.Ε., Ο.Ε., Όμιλος Επιχειρήσεων, Πολυεθνική-Θυγατρική) ενώ η δραστηριοποίησή τους επεκτείνεται σε ποικίλους τομείς.

	Συχνότητα	Ποσοστό	Συγκεντρωτικό Ποσοστό
Α.Ε.	79	76,7	78,2
Ε.Π.Ε	3	2,9	81,2
Ο.Ε.	17	16,5	98,0
Πολυεθνική (ή θυγατρική πολυεθνικής)	2	1,9	100,0
Σύνολο	101	98,1	
Λείπουν	2	1,9	
Σύνολο	103	100,0	

Επιπλέον, ο χώρος στον οποίο δραστηριοποιούνται οι επιχειρήσεις αυτές, ανεξάρτητα από το τζίρο που πραγματοποιούν είναι, στην τοπική αγορά, στην αγορά της περιφέρειας (Μακεδονία - Θράκη), στην εθνική αγορά (δηλαδή σε όλη την Ελλάδα), στην αγορά των βαλκανικών χωρών,

στην Ευρωπαϊκή αγορά, στις Η.Π.Α, στην Αγγλία, στο Ισραήλ, στη Μέση Ανατολή και στην Τσεχία. Όπως θα μπορούσε εύκολα να διαπιστώσει κάποιος, το σύνολο των συχνοτήτων δεν συμπίπτει με το πλήθος των εταιρειών, καθώς μία εταιρεία είναι δυνατό να επεκτείνει τις δραστηριότητές της σε περισσότερες από μία αγορές.

Πίνακας 2: Χώρος Δραστηριοποίησης Επιχειρήσεων

	Συχνότητα
Τοπική αγορά	21
Αγορά της περιφέρειας (Μακεδονία - Θράκη)	20
στην εθνική αγορά	47
αγορά των βαλκανικών χωρών,	21
Ευρωπαϊκή αγορά,	20
Η.Π.Α.	6
Αγγλία	1
Τσεχία	1
Μέση Ανατολή	2
Ισραήλ	1

Ευσχέτιση μεταβλητών

Σχέση του αντικείμενου δραστηριότητας αναφορικά με την τήρηση συνεχούς περιβαλλοντικής πολιτικής

Σε αυτή την κατηγορία κρίνεται σκόπιμο να διερευνηθεί κατά πόσο το αντικείμενο δραστηριότητας με το οποίο ασχολείται μία επιχείρηση ενδεχομένως καθορίζει αν θα τηρεί μια συνεχή περιβαλλοντική πολιτική.

Οι υποθέσεις που πρέπει να ελεγχθούν είναι:

H₀: Η απόφαση να επιλεγεί ως μέτρο μία συνεχής περιβαλλοντική πολιτική είναι ανεξάρτητη από το αντικείμενό της.

H₁: Η απόφαση να επιλεγεί ως μέτρο μία συνεχής περιβαλλοντική πολιτική δεν είναι ανεξάρτητη από το αντικείμενό της.

Το κριτήριο απόρριψης της H₀ είναι εκεί όπου το sig<0,05.

Πίνακας 3 : Έλεγχος Chi-Square

		Monte Carlo Sig.	Monte Carlo Sig.
		Δικατάληκτος	Μονοκατάληκτος
		95% Διάστημα Εμπιστοσύνης	95% Διάστημα Εμπιστοσύνης

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)	Sig.	Lower Bound	Upper Bound	Sig.	Lower Bound	Upper Bound
Δείκτης Pearson	83,570	68	,097	,008	,006	,010			
Likelihood Ratio	94,573	68	,018	,010	,008	,012			
Fisher's Exact Test	71,101			,038	,034	,042			
Linear-by-Linear Association	4,856	1	,028	,027	,024	,030	,012	,010	,014
N of Valid Cases	103								

Επειδή δεν ισχύουν οι προϋποθέσεις του ελέγχου chi-square, το επίπεδο σημαντικότητας (στο εξής sig) που λαμβάνεται υπόψη είναι αυτό του δικατάληκτου ελέγχου Monte Carlo. Όπως φαίνεται και στον πίνακα 3 το sig είναι 0,038 μικρότερο από το 0,05, άρα απορρίπτουμε τη μηδενική υπόθεση. Επομένως, η απόφαση της επιχείρησης να επιλέξει σαν μέτρο προστασίας του περιβάλλοντος την εφαρμογή μίας συνεχούς περιβαλλοντικής πολιτικής εξαρτάται από το αντικείμενο δραστηριότητάς της.

Σχέση αντικειμένου και νομικής μορφής με την πεποίθηση ότι η μη ύπαρξη ρεαλιστικού νομοθετικού πλαισίου εμποδίζει την προστασία του περιβάλλοντος

Στη συνέχεια, θα προσπαθήσουμε να εντοπίσουμε κατά πόσο κάποιοι παράγοντες θεωρούνται από την επιχείρηση ότι εμποδίζουν την αποτελεσματική προστασία του περιβάλλοντος από την ρύπανση της βιομηχανικής παραγωγής. Έτσι, λοιπόν, θα εξετάσουμε αν αρχικά το αντικείμενο δραστηριότητας της επιχείρησης (Πίνακας 4) και κατόπιν η νομική της μορφή (Πίνακας 5) σχετίζονται με την πεποίθηση ότι η μη ύπαρξη ρεαλιστικού νομοθετικού πλαισίου εμποδίζει την προστασία του περιβάλλοντος.

Οι υποθέσεις που πρέπει να ελεγχθούν είναι:

H₀: Η γνώμη της επιχείρησης ότι η μη ύπαρξη ρεαλιστικού νομοθετικού πλαισίου που οδηγεί σε μη αποτελεσματική προστασία του περιβάλλοντος είναι ανεξάρτητη από το αντικείμενο δραστηριότητάς της.

H₁: Η γνώμη της επιχείρησης ότι η μη ύπαρξη ρεαλιστικού νομοθετικού πλαισίου που οδηγεί σε μη αποτελεσματική προστασία του περιβάλλοντος δεν είναι ανεξάρτητη από το αντικείμενο δραστηριότητάς της.

Το κριτήριο απόρριψης της H₀ είναι εκεί όπου το sig < 0,05.

Πίνακας 4 : Έλεγχος Chi-Square

				Monte Carlo Sig. Δικατάληκτος			Monte Carlo Sig. Μονοκατάληκτος		
				95% Διάστημα Εμπιστοσύνης		95% Διάστημα Εμπιστοσύνης			
	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)	Sig.	Lower Bound	Upper Bound	Sig.	Lower Bound	Upper Bound
Δείκτης Pearson	88,265	68	,050	,000	,000	,001			
Likelihood Ratio	103,212	68	,004	,001	,000	,001			
Fisher's Exact Test	74,717			,003	,002	,004			
Linear-by-Linear Association	,000	1	,991	,994	,992	,995	,498	,488	,508
N of Valid Cases	103								

Το sig σε αυτήν την περίπτωση είναι 0,003 δηλαδή μικρότερο από το 0,05. Άρα απορρίπτεται η μηδενική υπόθεση και είναι εμφανές ότι υπάρχει συσχέτιση ανάμεσα στις δύο αυτές μεταβλητές.

Προσεγγίζοντας το ίδιο θέμα από την πλευρά των επιχειρήσεων όχι όμως κατατάσσοντας αυτές με βάση το αντικείμενο, αλλά το νομικό καθεστώς στο οποίο εντάσσονται, παρατηρούνται διαφορετικά αποτελέσματα. Οι υποθέσεις μας στην περίπτωση αυτή είναι:

Ho: Η γνώμη της επιχείρησης ότι η μη ύπαρξη ρεαλιστικού νομοθετικού πλαισίου που οδηγεί σε μη αποτελεσματική προστασία του περιβάλλοντος είναι ανεξάρτητη από τη νομική της μορφή.

H1: Η γνώμη της επιχείρησης ότι η μη ύπαρξη ρεαλιστικού νομοθετικού πλαισίου που οδηγεί σε μη αποτελεσματική προστασία του περιβάλλοντος δεν είναι ανεξάρτητη από τη νομική της μορφή.

Το κριτήριο απόρριψης της Ho είναι εκεί όπου το sig<0,05.

Πίνακας 5: Έλεγχος Chi-Square

				Monte Carlo Sig. Δικατάληκτος			Monte Carlo Sig. Μονοκατάληκτος		
				95% Διάστημα Εμπιστοσύνης		95% Διάστημα Εμπιστοσύνης			
	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)	Sig.	Lower Bound	Upper Bound	Sig.	Lower Bound	Upper Bound

Δείκτης Pearson	7,845	3	,049	,049	,044	,053			
Likelihood Ratio	8,573	3	,036	,045	,040	,049			
Fisher's Exact Test	6,478			,072	,067	,077			
Linear-by- Linear Association	1,818	1	,178	,184	,176	,191	,116	,110	,122
N of Valid Cases	101								

Καταλήγουμε βάσει του sig να δεχτούμε τη μηδενική υπόθεση διότι το 0,072 είναι μεγαλύτερο από το 0,05 και άρα δεν υπάρχει συσχέτιση αυτών των μεταβλητών.

Επομένως, η γνώμη της επιχείρησης ότι η μη ύπαρξη ρεαλιστικού νομοθετικού πλαισίου που οδηγεί σε μη αποτελεσματική προστασία του περιβάλλοντος δεν είναι ανεξάρτητη από τον κλάδο στον οποίο ανήκει αλλά είναι ανεξάρτητη από την νομική μορφή, την οποία έχει η επιχείρηση.

Σχέση αντικειμένου και νομικής μορφής με την άποψη πως η συστηματική ενημέρωση των βιομηχανιών από το κράτος σε θέματα περιβάλλοντος διευκολύνει την αποτελεσματική προστασία του περιβάλλοντος από τη ρύπανση της βιομηχανικής παραγωγής.

Οι υποθέσεις που θα χρησιμοποιήσουμε είναι οι εξής:

H0: Η γνώμη της επιχείρησης ότι η συστηματική ενημέρωση των βιομηχανιών από το κράτος σε θέματα περιβάλλοντος διευκολύνει την αποτελεσματική προστασία του περιβάλλοντος από τη ρύπανση της βιομηχανικής παραγωγής είναι ανεξάρτητη από το είδος της δραστηριότητάς της.

H1: Η γνώμη της επιχείρησης ότι η συστηματική ενημέρωση των βιομηχανιών από το κράτος σε θέματα περιβάλλοντος διευκολύνει την αποτελεσματική προστασία του περιβάλλοντος από τη ρύπανση της βιομηχανικής παραγωγής δεν είναι ανεξάρτητη από το είδος της δραστηριότητάς της.

Απορρίπτουμε τη μηδενική υπόθεση αν $sig < 0.05$.

Πίνακας 6: Έλεγχος Chi-Square

		Monte Carlo Sig. Δικατάληκτος		Monte Carlo Sig. Μονοκατάληκτος	
			95% Διάστημα Εμπιστοσύνης		95% Διάστημα Εμπιστοσύνης

	Value	Df	Asymp. Sig. (2-sided)	Sig.	Lower Bound	Upper Bound	Sig.	Lower Bound	Upper Bound
Δείκτης Pearson	9,575	3	,023	,029	,026	,032			
Likelihood Ratio	8,194	3	,042	,050	,046	,054			
Fisher's Exact Test	8,049			,031	,028	,035			
Linear-by-Linear Association	6,740	1	,009	,011	,009	,013	,011	,009	,013
N of Valid Cases	101								

Το sig που μας ενδιαφέρει ισούται με 0,031 και αφού $0,031 < 0,05$, απορρίπτουμε τη μηδενική υπόθεση και καταλήγουμε στο ότι η γνώμη της επιχείρησης ότι η συστηματική ενημέρωση των βιομηχανιών από το κράτος σε θέματα περιβάλλοντος διευκολύνει την αποτελεσματική προστασία του περιβάλλοντος από τη ρύπανση της βιομηχανικής παραγωγής εξαρτάται από το είδος του αντικειμένου με το οποίο δραστηριοποιείται η εταιρεία.

Ο ίδιος έλεγχος διεξάγεται με διακριτικό στοιχείο τη νομική μορφή στην οποία ανήκει η επιχείρηση και συγκεκριμένα εξετάζουμε αν αυτή σχετίζεται με την άποψη ότι η συστηματική ενημέρωση των βιομηχανιών από το κράτος σε θέματα περιβάλλοντος διευκολύνει την αποτελεσματική προστασία του περιβάλλοντος από τη ρύπανση της βιομηχανικής παραγωγής.

Οι υποθέσεις μας είναι:

H_0 : Η γνώμη της επιχείρησης ότι η συστηματική ενημέρωση των βιομηχανιών από το κράτος σε θέματα περιβάλλοντος διευκολύνει την αποτελεσματική προστασία του περιβάλλοντος από τη ρύπανση της βιομηχανικής παραγωγής είναι ανεξάρτητη από τη νομική μορφή της.

H_1 : Η γνώμη της επιχείρησης ότι η συστηματική ενημέρωση των βιομηχανιών από το κράτος σε θέματα περιβάλλοντος διευκολύνει την αποτελεσματική προστασία του περιβάλλοντος από τη ρύπανση της βιομηχανικής παραγωγής δεν είναι ανεξάρτητη από τη νομική μορφή της.

Απορρίπτουμε τη μηδενική υπόθεση αν $sig < 0.05$.

Πίνακας 7: Έλεγχος Chi-Square

		Monte Carlo Sig. Δικατάληκτος	Monte Carlo Sig. Μονοκατάληκτος
		95% Διάστημα Εμπιστοσύνης	95% Διάστημα Εμπιστοσύνης

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)	Sig.	Lower Bound	Upper Bound	Sig.	Lower Bound	Upper Bound
Δείκτης Pearson	80,658	68	,140	,040	,036	,043			
Likelihood Ratio	87,042	68	,060	,039	,035	,043			
Fisher's Exact Test	69,357			,118	,111	,124			
Linear-by-Linear Association	1,266	1	,260	,268	,259	,277	,137	,130	,144
N of Valid Cases	103								

Επειδή $sig > 0,05$, αποδεχόμαστε τη μηδενική υπόθεση, άρα καταλήγουμε στο ότι η γνώμη της επιχείρησης ότι η συστηματική ενημέρωση των βιομηχανιών από το κράτος σε θέματα περιβάλλοντος διευκολύνει την αποτελεσματική προστασία του περιβάλλοντος από τη ρύπανση της βιομηχανικής παραγωγής είναι ανεξάρτητη από τη νομική μορφή της.

Σχέση επιλογής συνεχούς περιβαλλοντικής πολιτικής με τη νομική μορφή μιας επιχείρησης

Στο σημείο αυτό έχει ενδιαφέρον να μελετηθεί αν η επιλογή μιας συνεχούς περιβαλλοντικής πολιτικής βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση με τη νομική μορφή που έχει μια επιχείρηση ή αν αυτό επαφίεται στην κρίση του κάθε επιχειρηματία.

Οι υποθέσεις που θα ελεγχθούν είναι:

H₀: Η απόφαση να επιλεγεί μια συνεχής περιβαλλοντική πολιτική για την προστασία του περιβάλλοντος είναι ανεξάρτητη από τη νομική μορφή της επιχείρησης.

H₁: Η απόφαση να επιλεγεί μία συνεχή περιβαλλοντική για την προστασία του περιβάλλοντος δεν είναι ανεξάρτητη από τη νομική μορφή της επιχείρησης

Το κριτήριο απόρριψης της H_0 είναι εκεί όπου το $sig < 0,05$.

Πίνακας 8: Έλεγχος Chi-Square

		Monte Carlo Sig. Δικατάληκτος		Monte Carlo Sig. Μονοκατάληκτος	
		95% Διάστημα Εμπιστοσύνης		95% Διάστημα Εμπιστοσύνης	

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)	Sig.	Lower Bound	Upper Bound	Sig.	Lower Bound	Upper Bound
Δείκτης Pearson	1,550	3	,671	,782	,774	,790			
Likelihood Ratio	2,088	3	,554	,760	,752	,769			
Fisher's Exact Test	1,386			,792	,784	,800			
Linear-by-Linear Association	1,312	1	,252	,263	,254	,271	,147	,140	,154
N of Valid Cases	101								

Επειδή δεν ισχύουν οι προϋποθέσεις του ελέγχου chi-square, το sig που λαμβάνεται υπόψη είναι αυτό του δικατάληκτου Monte Carlo. Όπως φαίνεται και στον πίνακα 6 το sig είναι 0,792 μεγαλύτερο από το 0,05 κι επομένως δεχόμαστε τη μηδενική υπόθεση. Αυτό σημαίνει ότι η απόφαση της επιχείρησης να επιλέξει την εφαρμογή συνεχούς περιβαλλοντικής πολιτικής δεν εξαρτάται από το νομικό καθεστώς στο οποίο υπόκειται αλλά από παράγοντες διαφορετικούς από αυτό.

Σχέση του αντικειμένου δραστηριοποίησης με την άποψη ότι μόνο η εταιρεία που ρυπαίνει είναι υπεύθυνη για την αποκατάσταση των περιβαλλοντικών ζημιών

Τέλος, κρίνουμε πως είναι ενδιαφέρον να εξετάσουμε το αν υπάρχει συσχέτιση μεταξύ του αντικειμένου με το οποίο ασχολείται η επιχείρηση με την άποψη ότι μόνο οι επιχειρήσεις που επιβαρύνουν το περιβάλλον ευθύνονται για την αποκατάσταση των ζημιών. Οι υποθέσεις πάνω στις οποίες στηρίζεται ο έλεγχός μας είναι οι εξής:

H0: Η άποψη «ο ρυπαίνων πληρώνει» δεν εξαρτάται από το αντικείμενο δραστηριότητας.

H1: Η άποψη «ο ρυπαίνων πληρώνει» εξαρτάται από το αντικείμενο δραστηριότητας.

Απορρίπτουμε τη μηδενική υπόθεση εάν $sig < 0,05$.

Πίνακας 9: Έλεγχος Chi-Square

		Monte Carlo Sig. Δικατάληκτος	Monte Carlo Sig. Μονοκατάληκτος
		99% Διάστημα Εμπιστοσύνης	99% Διάστημα Εμπιστοσύνης

	Value	df	Asymp. Sig. (2- sided)	Sig.	Lower Bound	Upper Bound	Sig.	Lower Bound	Upper Bound
Δείκτης Pearson	88,039	68	,052	,002	,001	,003			
Likelihood Ratio	97,895	68	,010	,002	,001	,003			
Fisher's Exact Test	74,277			,008	,006	,011			
Linear-by- Linear Association	1,463	1	,227	,228	,217	,239	,110	,102	,118
N of Valid Cases	103								

Παρατηρούμε ότι το sig ισούται με 0,008, το οποίο είναι μικρότερο από την τιμή 0,05, οπότε οδηγούμαστε στην απόρριψη της μηδενικής υπόθεσης και ως εκ τούτου η άποψη σύμφωνα με την οποία μόνο ο υπεύθυνος για τη μόλυνση οφείλει να πληρώνει εξαρτάται από το αντικείμενο δραστηριότητας.

Συμπεράσματα

Λαμβάνοντας υπόψη τα αποτελέσματα των συσχετίσεων που προέκυψαν από τη στατιστική ανάλυση των δεδομένων της έρευνας, γίνεται αντιληπτό το γεγονός ότι οι πεποιθήσεις μίας επιχείρησης γύρω από θέματα που αφορούν το περιβάλλον δε βασίζεται πάντοτε σε τυχαίους παράγοντες. Σύμφωνα με τα παραπάνω στοιχεία η νομική μορφή αλλά και το αντικείμενο με το οποίο ασχολείται μία επιχείρηση είναι δυνατόν να επηρεάζουν σε ένα βαθμό τη στάση που τηρεί σε ζητήματα που αφορούν τη ρύπανση και την προστασία του περιβάλλοντος.

Το είδος των δραστηριοτήτων της επιχείρησης φαίνεται να επηρεάζει την επιλογή μεθόδου αποκατάστασης των περιβαλλοντικών ζημιών και συγκεκριμένα, όσον αφορά την πρακτική που στηρίζεται στην αρχή «ο ρυπαίνων πληρώνει», η οποία θέλει την επιχείρηση που προκαλεί τη ζημιά να φροντίζει για την αποκατάστασή της.

Επίσης, το αντικείμενο και παράλληλα η νομική μορφή της επιχείρησης συνδέονται με την αντίληψη ότι η καθιέρωση μίας συνεχούς περιβαλλοντικής πολιτικής αποτελεί απαραίτητο εφόδιο για μία επιχείρηση που δεν επιθυμεί να επιβαρύνει το περιβάλλον κατά την παραγωγική της δραστηριότητα.

Όσον αφορά το γεγονός ότι η απουσία νομοθετικού πλαισίου λειτουργεί ως ανασταλτικός παράγοντας στην προσπάθεια μίας επιχείρησης να μεριμνά για το περιβάλλον, η νομική μορφή και το αντικείμενο στο οποίο ειδικεύεται δεν φαίνονται ανεξάρτητα στοιχεία. Το ίδιο παρατηρείται και στην αντιμετώπιση της συστηματικής ενημέρωσης των βιομηχανιών από το κράτος σε θέματα περιβάλλοντος, ως βοηθητικό

παράγοντα στην επιδίωξη της επιχείρησης για προστασία του περιβαλλοντικού πλούτου.

Τελειώνοντας με την παρούσα έρευνα αξίζει να σημειωθεί ότι αναφορικά με τις προσπάθειες που γίνονται σε εθνικό επίπεδο για διατήρηση του φυσικού πλούτου του πλανήτη η Ελλάδα βρίσκεται σε σημείο εκκίνησης. Το μέλλον ίσως επιφέρει θετικά αποτελέσματα όσον αφορά την περιβαλλοντική υπευθυνότητα στη Ελλάδα, αρκεί να εφαρμοσθεί η αρμόζουσα νομοθεσία και να ληφθούν οι ανάλογες πρωτοβουλίες από τις επιχειρήσεις. Η υιοθέτηση μίας «πράσινης» επιχειρηματικής πολιτικής και η διαμόρφωση σαφών κανονισμών κρίνεται εξαιρετικά χρήσιμη και απαραίτητη προς αυτήν την κατεύθυνση.

ΠΗΓΕΣ

ΞΕΝΕΣ

Adams, W.M., 2006, *The Future of Sustainability: Re-thinking Environment and Development in the Twenty-first Century*, Report of the IUCN Renowned Thinkers Meeting, 29-31 January, 2006

Feldman, S.J., Soyka, P.A., Ameer, Paul, 1997. Does improving a firm's environmental management system and environmental performance result in a higher stock price? *Journal of Investing* 6 (4), 87-97

Kassolis M.G., The diffusion of environmental management in Greece through rationalist approaches: driver or product of globalisation? *Journal of Cleaner Production* 15 (2007) 1886-1893

Ott, K., 2003, *The Case for Strong Sustainability*, In: Ott, K. & P. Thapa (eds.), 2003, *Greifswald's Environmental Ethics*, Greifswald: Steinbecker Verlag Ulrich Rose

Promoting a European framework for corporate social responsibility - Green Paper, European Commission July 2001 (http://www.jussemp.org/Resources/Corporate%20Activity/Resources/greenpaper_en.pdf)

WCED (World Commission on Environment and Development), 1987, *Our Common Future*

Welford, R., 1995, *Environmental Strategy And Sustainable Development: The Corporate challenge for the 21st century*, Routledge, London, New York

http://europa.eu/legislation_summaries/environment/sustainable_development/index_el.htm

http://europa.eu/legislation_summaries/environment/sustainable_development/128169_en.htm

ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ

Γ.Π. Σιούτη, 2003, Εγχειρίδιο δικαίου περιβάλλοντος, Εκδόσεις Σάκκουλα

Εγχειρίδιο Πράσινης Επιχειρηματικότητας Για Μικρές και Μεσαίες Επιχειρήσεις, 2009, Φόρουμ Επιχειρηματικότητας του Εθνικού Παρατηρητηρίου για τις Μικρές και Μεσαίες Επιχειρήσεις

Νομικός Οδηγός για το Περιβάλλον, 2009, WWF Ελλάς (http://www.wwf.gr/images/pdfs/WWF%20Ellas_Nomikos_Odigos.pdf)

Οδηγία 2004/35/ΕΚ, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο 2004, (http://www.bioethics.gr/media/pdf/biolaw/environment/directive_35_2004_gr.pdf)

Τσάλτας Γ. & Κατσιμπάρδης Κ., 2004, Αειφορία Και Περιβάλλον: Η Ευρωπαϊκή Και Εθνική Πολιτική, Εκδόσεις Ι. Σιδερής (Μπεριάτος Η., 2003, Η Περιβαλλοντική Πολιτική στην Ελλάδα: Προβλήματα και Προοπτικές)